

19. YY. AZERBAIJAN, TÜRKİYE VE ÖZBEKİSTAN SARAYLARINDA EDEBİ MUHİT VE KADIN ŞAİRLER

Seadet Şihiyeva

AMİA akad. Z.M.Bünyadov adına

Şarkiyat Enstitüsü;

Bakü Avrasya Üniversitesi, Dos. Dr.

sshikhiyeva@list.ru

Аннотация: В XIX веке в литературной среде Азербайджана, Турции и Узбекистана наблюдается рост числа поэтесс по сравнению с предыдущими столетиями. Атмосфера, царящая во дворцах того периода, сыграла важную роль в развитии литературной среды. Некоторые знатные поэтессы из высшего сословия стали примером для других женщин в развитии их литературной деятельности. Нужно отметить, что некоторые из знатных дам обладали титулами хана (Надире Ханум), дочери хана (Натаван) или султана (Адиле Султан).

В данной статье также проанализированы общие черты творческих личностей знатных поэтесс того периода.

Özet: 19. yy. Azerbaycan, Türkiye ve Özbekistan'ın edebi muhitinde önceki yüzyıllara oranla kadın şairlerin sayısında artış görülür. Her üç edebi muhitin gelişmesinde dönemin saraylarındaki ortamın önemli rolü olmuştur. Söz konusu saraylarda yetişen birtakım asilzade şair hanımlar kendileri de edebiyat alanında faaliyet göstermekle diğer kadınlara örnek olmuş, edebi düşünceye yeni yön vermişlerdir. Bu asilzade hanımlardan bir kısmı han (Nadire Hanım), "Han kızı" (Natavan) veya sultan (Adile Sultan) statüleriyle cemiyette yüksek mevki tutmuş, bu yüksek makamdan yararlanarak şairleri, aynı zamanda çevresinin şair kadınlarını da himaye etmişlerdir.

Makalede sözünü ettiğimiz edebi muhitlerdeki asilzade şair kadınların edebi kişiliğindeki ortaklık da detaylı incelenecektir.

Summary: In the 19th century the number of poetesses in the literary environment of Azerbaijan, Turkey and Uzbekistan increased compared to previous centuries. The atmosphere prevailing in the palaces of that period played an important role in the development of the literary environment. Some notable upper-class poetesses became examples for other women in the development of their literary activities. It should be noted that, some of the noble poetesses had the titles of khan (Nadire Khanum), daughter of the khan (Natavan) or sultan (Adile Sultan).

This article also analyses the general features of the creative personalities of noble poetesses of that period.

Giriş

19. yy.'da Azerbaycan, Türkiye ve Özbekistan'ın sosyo-politik hayatında olduğu gibi edebiyat alanında da bazı değişiklikler ve farklı tezahürler meydana geldi. Başka deyişle şu yüzyılda toplumdaki sosyal ilişkilerde ortaya çıkan farklı yönler edebiyata da etkisiz kalmadı, oluşan belirli değişimler sadece dönemin edebî muhitine değil,

gelecek yazınsal eylemlere de yeni istikamet verdi. Bu yenilenme ihtiyacı, farklı biçim alan edebî ve toplumsal talepler, gerek Azerbaycan gerek Türkiye gerek Özbekistan'ın edebiyat ortamında analoji yazınsal süreçlerin oluşmasına neden oldu. Burada kısaca değindiğimiz şu geniş konunun yalnızca bir yönünden – ismi yukarıda zikredilen ülkelerin saraylarında yetişen asilzade kadın şairlerin edebî kişilik ve sanatlarının ortak özelliklerinden söz edeceğiz.

Orta Çağda Müslüman Türk Dünyasında Hükümdar Şair Kadınlar

Araştırmalardan bilindiği üzere ilk Müslüman Türk hükümdar kadın şair, *Şîrîn-i Dihlevî* veya *Şîrîn-i Gurî* mahlaslarıyla Türkçe ve Farsça şiirler yazan Raziye Begüm (ö. 1240) olmuştur. Onun yazdığı şiirlerin Türk-Fars Edebiyatı'nın en güzel örneklerinden olduğu kabul edilmektedir.¹ “*Hatta bazı ilim adamları onun Türkçe şiirlerinin toplandığı bir divanının da bulunduğunu öne sürmektedirler*”.²

Sonraki yüzyıllarda da hükümdar hatun şairlerin adlarına rastlanır: Kirman hakimi, şair Pâdişâh Hatun³. ve Hindistan'da Bhopal'ın valisi olmuş 19. yy. şairlerinden Şahcahan'ın⁴ isimlerini de hükümdar veya emir şair kadınlar olarak anımsata biliriz.

Araştırmacı Ahmet Kartal, Fahrî-i Herâtî'nin (16. yy.) Türkistan'da yazılan ilk kadın şairler tezkiresi olmasıyla önem arz eden *Cevâhirü'l-'Acâyib* eserinin incelenmesi sonucunda böyle bir kaniya varır ki, bu şairlerin doğup yaşadığı çevre ve akrabaları göz önüne getirildiğinde, önemli bir bölümünün Türk soylu olduğu görülmektedir.⁵

Öncelikle Türk edebiyatı tarihinde kadın şairlerin azınlıkta olduğunun belirtmeliyiz: “*Son araştırmalar Klasik Türk Edebiyatı (Divan Edebiyatı) dediğimiz dönemde binlerce şair yaşadığını, bunlardan yaklaşık 1000 kadar şairin de divan tertip ettiğini gösteriyor*”.⁶

¹ Şahin H.H. Müslüman Türk Devletinin Tek Kadın Sultanı “Belkîs-i Cihan Raziye Begüm” // Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 2018, 5 (16), s. 367.

² Cöhcce S. İlk Kadın Şairimiz Sultan Raziye'nin (1236 -1240) Hayatı ve Şahsiyeti // Osman Nedim Tuna Armağanı, 1989, s. 33.

³ Marağalı, Məhəmməd həsən Xan Etimadüssəltənə. Xeyrati-hesan (Gözəllər sərvəti), Bakı: Nurlan, 2009, s. 57; Kartal A. Türkistân'da Yazılan İlk Kadın Şairler Tezkiresi: Fahrî-i Herâtî'nin Cevâhirü'l-'Acâyib'i // Prof. Dr. M.Fatih Köksal'a Armağan, Ankara: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2021, s. 663.

⁴ Marağalı, Məhəmməd həsən Xan Etimadüssəltənə. Xeyrati-hesan (Gözəllər sərvəti), Bakı: Nurlan, 2009, s. 67-68.

⁵ Kartal A. Türkistân'da Yazılan İlk Kadın Şairler Tezkiresi: Fahrî-i Herâtî'nin Cevâhirü'l-'Acâyib'i // Prof. Dr. M.Fatih Köksal'a Armağan, Ankara: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2021, s. 650.

⁶ Mihrî Hâtun. Dîvân. Hazırlayan: Mehmet Arslan, 2018, s. 2.

Burada Azərbaycan və Özbəkistan ilə kıyaslandığında Türkiyə'de kadın şairlerin sayıca daha çok olduğunun da altını çizmeliyiz. Özellikle, 19. yüzyıl edebiyatında kadın şairlerin sayısında bir artış görülmektedir: *“XIX. yüzyıla gelindiğinde, şiir söyleyen ve divan sahibi olan kadınların sayı olarak daha da arttığı görülür. Leylâ Hanım, Şeref Hanım, Sırrî Hanım, Nakıyye Hanım, Âdile Sultan, Ayşe İsmet Hanım, Ferîde Hanım, Çeşm-i Âfet Hanım söz konusu şairelerden bazılarıdır”*.⁷

Azərbaycan edebiyatı tarihinde yeni bir aşamayı oluşturan 19. Yüzyıl Karabağ edebi ortamında yetişen kadın şairler de önceki yüzyıllara oranla sayısının çokluğuyla dikkati çekmektedir. Çoğunluğu Cavanşirler hanedanına mensup olan kadın şairlerden Karabağ hanı İbrahimhalil Han'ın kızları Ağabeyim Ağa ve Gövher Ağa'nın, gelini Bedircahan Beyim'in, torunu Hürşidbanu Natavan'ın ve onun kızı Hanbike'nin ismini anımsatabiliriz.

Aynı yüzyılın başlarında Hokand Hanlığı bünyesinde bir edebî ekol şekillenmiştir.⁸ Hanlığın tarihinde ayrı bir konuma sahip olan, *Emiri* mahlasıyla şiirler yazan Ömer Han ve *Kamile* (Komila) mahlasıyla bir divan ortaya koyan eşi Nadire Hanım'ın himayesi, maddi ve manevi desteği sayesinde Hokand edebî muhiti gelişmiş, Üveysî, Nâdire, Zinnet, Anberatın, Mahzune, Zebunnisa, Nazik Hanım gibi kadın şair ve edipler, Hokand Edebî Muhiti'nin önde gelen temsilcileri olmuşlardır. **Şunun da altını çizmek gerekir ki, “Hokand Edebî Muhiti'nin, medeni hayatının Türkistan'daki diğer devletlerden farklı bir özelliği de kadın şairlerin, ediplerin ve tarihçilerin sosyal-kültürel hayatta aktif faaliyet göstermesidir”**.⁹

Görüldüğü üzere, her üç edebî muhitte kadın şairlerin önde gelenleri dönemin saraylarına bağlıdır. İlginçtir ki, her üç edebî muhitte üçer kadın şair söz sanatındaki konumuyla diğerlerinden seçilmiştir. Böyle ki, Azərbaycan'ın ünlü edebiyat bilimcisi Firidun Bey Köçerli, Aşık Peri, Natavan ve Fatma Hanım Kemine'yi “Karabağ'ın üç şaire-yi muhterimesi” olarak isimlendirmiştir.¹⁰ Araştırmacılara göre, *“19. asırda “Kokand'da üç büyük şaire yetişmiştir: Üveysiy,*

⁷ Öztekin Ö. XIX. Yüzyıl Şiirinde Metinlerarasılığın Kadınlararası Hâli // Milli Folklor, 2019, Yıl: 31, Sayı: 123, s. 111.

⁸ Kamalova Z. Hokand Edebî Muhiti'nde Kadınların Yeri (Dilşâd Berna ve “Tarih-İ Muhacirân” Eseri Örneğinde) // Türk Dünyası Araştırmaları, 2022, Cilt: 131, Sayı: 259, s. 309.

⁹ Kamalova Z. Hokand Edebî Muhiti'nde Kadınların Yeri (Dilşâd Berna ve “Tarih-İ Muhacirân” Eseri Örneğinde) // Türk Dünyası Araştırmaları, 2022, Cilt: 131, Sayı: 259, s. 309.

¹⁰ Köçerli F. Azərbaycan ədəbiyyatı. 2 cildə, c.II, Tərtib edən, müqəddimə, izah və qeydlərin müəllifi: R.Qənbərqızı, Bakı: Elm, 1981, s. 153, 158.

Nadire, Mahzune".¹¹ Aynı yüzyılda Osmanlı edebî muhitinin de üç önemli kadın şairinden biri Adile Sultan, diğerleri Şeref Hanım ve Leyla Hanım'dır.¹²

Bu iç farklı coğrafyanın edebî muhitinde yetişen kadın şairlerin seçimindeki sayının ayniyeti tesadüfî eşleşme olsa da düşündürücüdür.

Ortak Edebî Konular ve Müşterek Selefler

Her ne kadar yeni toplumsal ilişkiler, kadın şairlerin ve eserlerinin çoğalmasında için olanak sağlasa da onlar, söz konusu dönemde ilk örnekleri görülen Avrupa kökenli yeni edebî türlere başvurma yerine divan şiiri veya halk şiiri geleneğini sürdürmeyi tercih ettiler. Genellikle bu dönemde Türkiye, Azerbaycan ve Özbekistan'ın divan şiiri tarzında yazan kadın şairlerinin geleneksel konularla kendini ifadeye eğilimli olduğu, mersiye ve dini ağırlıklı şiirlere daha çok yer verdiğini görürüz. Önce şu hususun altını çizmeliyiz ki, onlar da erkek şairler gibi geleneksel konulara değinmiş ve divan edebiyatının meşhur temsilcilerinin edebî mirasına yer yer başvurmuşlardır. Ancak daha ön planda görülen kişisel deneyim ve duygularını dile getirmeye yönelik olmalarıdır. Bunu özellikle Natavan, Nadire Hanım ve Adile Sultan'ın eserlerinde görüyoruz. Her üç şairin söz sanatının daha bir ortak özelliği Fuzuli'den etkilenmedir. Nadire Hanım'ı diğer iki çağdaşından farklı kılan husus onun Fuzuli'nin Nevai'ye yazdığı nazirelere de başvurması ve her iki söz ustasının sanatından ilham almasıdır.

19. yüzyıl saray edebî ortamıyla ilişkili kadın şairlerin eserlerinde dikkatimizi çeken yönlerden biri de, birtakım kişisel nitelikli şiirlerini sevdiklerine, aile bireylerine ithaf etmeleridir. Nadire Hanım'ın kocası Ömer Han'dan söz eden gazelleri buna birer örnektir. Natavan da büyük oğlu Mehdigulu Han'ın ayrılığının yaşattığı hasreti, diğer oğlu Mir Abbas'ın ölümünden sonra duyduğu üzüntü ve kederini gazel biçiminde dile getirmiştir. Âdile Sultan da hayatının muhtelif safhalarını, özellikle de elem ve kederini *Dîvânı'nın Tahassürnâme* ve *İftiraknâme* bölümlerinde mesnevi tarzında ifade etmiştir.¹³

Her üç asilzade kadının divan şiiri tarzında yazmaları da onların ortak özelliklerden sayılabilir. Şunun da altını çizmeliyiz ki, Natevan ve Adile Sultan, divan

¹¹ <https://docplayer.biz.tr/amp/13435731-Uveysiy-marg-lan-1779-1845.html>

¹² bkz: Yıldız E. 19. Yüzyıl Divan Şairi Mustafa Sâmîl ve Divançesi // Millî Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD), 2018, Cilt: 2, Sayı: 2, s. 107.

¹³ Özdemir H. Âdile Sultan Divânı. Ankara: KB Yay., 1996, s. 13.

edebiyatının yanı sıra halk şiiri türlerine de ilgi duymuş, hece vezniyle de şiirler yazmışlardır.

Asilzade Kadın Şairlerin Edebi Kişiliğindeki Ortak Özellikler

Dönemin Hokand, Karabağ ve Osmanlı sarayları çevresinde teşekkül etmiş edebiyatının önemli temsilcilerinin – Nadire Hanım, Natavan ve Adile Sultan'ın edebi şahsiyetinin birtakım ortak özellikleri de dikkatimizi çekti:

- Natavan, ailenin yegâne evladı ve Karabağ Hanlığının mirasçısı olduğundan sarayda "Dürr-i Yektâ" ("eşi olmayan, nadir inci"), halk arasında da "Han Kızı" adıyla tanınmıştır.¹⁴

Eserlerinde "Kâmile, Nâdire ve Meknune" mahlaslarını kullanan Nâdire, edebî ve sosyal faaliyetleri, ilim ve faziletlerinden dolayı Fergana halkı arasında "Nâdire-i devrân" adını kazanmıştı.¹⁵

- Natavan, nezaketi, yardımseverliği, cömertliği, lirik şiirleri, yönettiği Şuşa şehrinin imarına, edebî ve kültürel hayatının canlanmasına yönelik eylemleriyle halkın gözdesi haline gelmişti. Benzer durumlar Adile Sultan ve Nadire Hanım'ın biyografisini araştırırken de karşımıza çıktı: her iki asilzade şair hanım, yardımseverliği, cömertliği, yaptığı hayır işlerle halk tarafından sevilmiştir.

– Mahlar Ayım Nâdire ve Hurşidbanu Natavan'ın sosyal ve siyasi statüleri gibi isimleri de benzerdir: sema cesimlerinin adından alınmıştır.

– Hokand ve Karabağ edebî ortamında kadın şairlerin önemli yer almasında söz konusu saraylarda yetişen asilzade şair kadınların doğrudan etkisi olmuştur. Örneğin, Nadire Hanım, Hokand'da şiirde yeteneği olan kızları bulur, onların eğitimine dikkat eder ve koruması altında şair olarak gelişmelerine yardımcı olurdu. Natavan da "Meclis-i Üns" edebî mahfilini düzenleyerek şiir ve sanatın gelişmesi katkı sağladı. Yakın arkadaşı Fatma Hanım da aynı meclisin aktif üyelerinden biri oldu. Şu edebî mahfilin toplantılarında Natavan'ın kızı Hanbike'nin şiir yeteneği ortaya çıkmış ve aynı edebî ortamda gelişmişti.

19. yüzyılda şair kadınların kendi isimlerini mahlas olarak kullanımı da ilgi uyandırmaktadır. Hurşidbanu Natavan (*Hurşid*), Aşiq Peri (*Peri*) gibi Karabağ edebiyatı temsilcileri, Leyla Hanım, Şeref Hanım, Adile Sultan, Feride Hanım gibi

¹⁴ <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/natavan-hursid-banu-natavan>

¹⁵ bkz: Gümüş P. 18.-19. yy.da Yaşayan Türkistanlı Kadın Şairler (Hokand Ve Harezmi Şaireleri). Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2013, s. 58.

Osmanlı şair kadınları eserlerinde isimlerini mahlas gibi kullanmışlardır. Oysa orta çağ divan edebiyatında çok az sayıda şairin kendi ismini mahlas olarak kullandığını görüyoruz.

Sonuçta şunu da kaydetmeliyiz ki, asilzade kadın şairlerin kullandığı unvanlar statülerine uygun seçilmiştir: Hanım, Hatun, Begüm, Bike, Sultan, Şah, hatta Ağa.

Sonuç

Görüldüğü üzere her üç coğrafyanın saraylarındaki edebi ortamda merkezi edebi şahsiyetler olmuş, kadınların edebiyat alemine dahil olarak şiir tarihinde yeni sayfalar açmasına katkıda bulunmuşlardır. Özellikle Natavan ve Nadire Hanım, dönemin edebî düşüncesinin gelişmesine olanak sağlamışlardır.

Kaynakça:

1. Cöhce S. İlk Kadın Şairimiz Sultan Raziye'nin (1236 -1240) Hayatı ve Şahsiyeti // Osman Nedim Tuna Armağanı, 1989, s. 21-33.
2. Gümüş P. 18.-19. yy.da Yaşayan Türkistanlı Kadın Şairler (Hokand Ve Harezm Şaireleri). Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2013.
3. Kamalova Z. Hokand Edebî Muhiti'nde Kadınların Yeri (Dilşâd Berna ve "Tarih-İ Muhacirân" Eseri Örneğinde) // Türk Dünyası Araştırmaları, 2022, Cilt: 131, Sayı: 259, s. 309-326.
4. Kartal A. Türkistân'da Yazılan İlk Kadın Şairler Tezkiresi: Fahrî-i Herâtî'nin Cevâhirü'l-'Acâyib'i // Prof. Dr. M.Fatih Köksal'a Armağan, Ankara: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2021, s. 645-690.
5. Köçərli F. Azərbaycan ədəbiyyatı. 2 cildə, c.II, Tərtib edən, müqəddimə, izah və qeydlərin müəllifi: R.Qənbərqızı, Bakı: Elm, 1981.
6. Marağalı, Məhəmməd həsən Xan Etimadüssəltənə. Xeyrati-hesan (Gözəllər sərvəti), Bakı: Nurlan, 2009.
7. Mihrî Hâtun. Dîvân. Hazırlayan: Mehmet Arslan, 2018.
8. Özdemir H. Âdile Sultan Divânı. Ankara: KB Yay., 1996.
9. Öztekin Ö. XIX. Yüzyıl Şiirinde Metinlerarasılığın Kadınlararası Hâli // Milli Folklor, 2019, Yıl: 31, Sayı: 123, s. 111-123.
10. Şahin H.H. Müslüman Türk Devletinin Tek Kadın Sultanı "Belkîs-i Cihan Raziye Begüm" // Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 2018, 5 (16), s. 362-377.
11. Yıldız E. 19. Yüzyıl Divan Şairi Mustafa Sâmil ve Divançesi // Millî Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD), 2018, Cilt: 2, Sayı: 2, s. 106-120.
12. <https://docplayer.biz.tr/amp/13435731-Uveysiy-marg-lan-1779-1845.html>
13. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/natavan-hursid-banu-natavan>

